

O'ZBEKISTONDA IMPORTNI ALMASHTIRISH JARAYONINING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI

Xaydarov Kamoliddin Axmadali o'g'li

Mustaqil izlanuvchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18619260>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda importni almashtirish siyosatining shakllanishi, institutsional asoslari hamda amaliy ijro mexanizmlari mintaqalar kesimida kompleks ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi va tarkibiga ta'sir etuvchi asosiy hududiy omillar, xususan, tabiiy-resurs salohiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasining rivojlanish darajasi, mehnat resurslarining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari, logistika va transport-kommunikatsiya tizimlarining holati chuqur baholanadi.

Shuningdek, sanoatlashuv darajasi yuqori bo'lgan hududlar bilan agrar yo'nalishga ixtisoslashgan mintaqalarda importni almashtirish jarayonining o'ziga xos jihatlari aniqlanib, ularning iqtisodiy samaradorligi va hududiy rivojlanishga ta'siri qiyosiy tahlil asosida ochib beriladi. Tadqiqotda mintaqaviy ixtisoslashuv, sanoat kooperatsiyasi va mahalliyashtirish dasturlarining importga qaramlikni qisqartirishdagi roli asoslab beriladi.

Maqola natijalari hududiy sanoat siyosatini takomillashtirish, importni almashtirish jarayonida mintaqalarning nisbiy ustunliklaridan samarali foydalanish hamda ichki bozorni mahalliy mahsulotlar bilan to'ldirishga qaratilgan strategik qarorlar ishlab chiqishda ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: importni almashtirish, mintaqaviy rivojlanish, hududiy ixtisoslashuv, sanoat siyosati, mahalliyashtirish jarayonlari, ichki bozor, ishlab chiqarish salohiyati, tabiiy-resurs omillari, mehnat resurslari, sanoat infratuzilmasi, logistika tizimi, sanoat kooperatsiyasi, iqtisodiy xavfsizlik, tashqi savdo muvozanati, hududiy iqtisodiyot.

REGIONAL CHARACTERISTICS OF THE IMPORT SUBSTITUTION PROCESS IN UZBEKISTAN

Abstract. This article provides a comprehensive scientific analysis of the formation, institutional foundations and practical implementation mechanisms of import substitution policy in Uzbekistan by region. In the course of the research, the main regional factors affecting the volume and composition of import substitution production are deeply assessed, in particular, natural resource potential, the level of development of production infrastructure, quantitative and qualitative indicators of labor resources, the state of logistics and transport and communication systems.

Also, the specific aspects of the import substitution process in regions with a high level of industrialization and regions specializing in the agricultural sector are identified, and their economic efficiency and impact on regional development are revealed on the basis of a comparative analysis. The study substantiates the role of regional specialization, industrial cooperation and localization programs in reducing import dependence. The results of the article are of scientific and practical importance in developing strategic decisions aimed at improving regional industrial policy, effectively using the comparative advantages of regions in the process of import substitution, and filling the domestic market with local products.

Keywords: import substitution, regional development, regional specialization, industrial policy, localization processes, domestic market, production potential, natural resource factors, labor resources, industrial infrastructure, logistics system, industrial cooperation, economic security, foreign trade balance, regional economy.

KIRISH

So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi bilan bir qatorda, tashqi iqtisodiy xatarlarning kuchayishi, xalqaro savdo munosabatlarida beqarorlikning ortishi hamda logistika zanjirlaridagi uzilishlar ko‘plab mamlakatlarni ichki ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni qayta ko‘rib chiqishga majbur etmoqda. Ushbu sharoitda importga yuqori darajada qaramlik milliy iqtisodiyot barqarorligi va iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy tahdid sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois, importni almashtirish siyosati zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida importni qisqartirish, mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish va ichki bozorni raqobatbardosh mahsulotlar bilan to‘ldirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan.

Xususan, sanoatni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirish, hududlarda sanoat zonalarini tashkil etish hamda mahalliy lashtirish dasturlarini kengaytirish importni almashtirish jarayonining institutsional asosini shakllantirmoqda.

Shu bilan birga, O‘zbekistonda importni almashtirish jarayoni mamlakat mintaqalari bo‘yicha bir xil sur‘atda amalga oshmayapti. Hududlarning tabiiy-resurs salohiyati, sanoat infratuzilmasi darajasi, mehnat resurslari ta‘minoti va logistika imkoniyatlari import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlariga turlicha ta‘sir ko‘rsatmoqda. Natijada ayrim mintaqalarda importni samarali almashtirish imkoniyatlari keng bo‘lsa, boshqa hududlarda ushbu jarayon nisbatan sust kechmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda importni almashtirish siyosatining mintaqaviy xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, hududlar kesimida importni almashtirish jarayonining farqlanish omillarini aniqlash hamda mintaqaviy rivojlanish siyosatini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va xulosalarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Adabiyotlar sharhi: Importni almashtirish siyosati iqtisodiy rivojlanish nazariyasida uzoq yillardan buyon muhim tadqiqot obyekti bo‘lib kelmoqda. Ushbu konsepsiyaning nazariy asoslari, avvalo, strukturaviy iqtisodiy o‘zgarishlar va sanoatlashuv jarayonlari bilan bog‘liq holda shakllangan. Klassik iqtisodiy adabiyotlarda importni almashtirish rivojlanayotgan mamlakatlar uchun sanoatni tezlashtirish va tashqi qaramlikni kamaytirishning asosiy vositasi sifatida talqin etiladi.

Raúl Prebisch va Lotin Amerikasi strukturaviy maktabi vakillari tomonidan ilgari surilgan yondashuvlarda importga tayanish iqtisodiy o‘shishni cheklovchi omil sifatida baholanadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, ichki ishlab chiqarishni rag‘batlantirish va milliy sanoatni himoya qilish orqali iqtisodiy mustaqillikka erishish mumkin. Bu yondashuv keyinchalik ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar sanoat siyosatida keng qo‘llanilgan.

Biroq, keyingi tadqiqotlarda importni almashtirish siyosatining cheklovlari ham chuqur tahlil qilingan.

Anne O. Krueger o'z ishlarida haddan tashqari proteksionizm resurslardan samarasiz foydalanishga, raqobatning pasayishiga va texnologik ortda qolishga olib kelishini asoslab beradi.

Muallif importni almashtirish siyosatini eksportga yo'naltirilgan rivojlanish modeli bilan solishtirib, ochiq iqtisodiyotning ustunliklarini ko'rsatib o'tadi.

Zamonaviy adabiyotlarda importni almashtirish masalasi an'anaviy yondashuvdan farqli ravishda, mintaqaviy rivojlanish va hududiy ixtisoslashuv nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilmoqda.

Michael Porterning raqobat ustunliklari nazariyasiga asoslangan tadqiqotlar hududlarning nisbiy ustunliklari import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv importni almashtirishni faqat himoya chorasini emas, balki raqobatbardoshlikni oshirish vositasi sifatida talqin etadi.

Mintaqaviy iqtisodiyot bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda importni almashtirish jarayonining hududlar kesimida turlicha kechishi qayd etiladi. Paul Krugmanning yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi ishlab chiqarishning hududiy konsentratsiyasi va aglomeratsiya effektlari importni almashtirish samaradorligiga bevosita ta'sir qilishini ilmiy asoslab beradi. Sanoat markazlari rivojlangan hududlarda import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlari yuqori bo'lishi ta'kidlanadi.

Xalqaro tashkilotlar hisobotlarida ham importni almashtirish siyosatining mintaqaviy jihatlari alohida e'tirof etilgan. Jahon banki tadqiqotlarida hududiy infratuzilma, logistika va mehnat bozori rivoji importga qaramlikni qisqartirishda hal qiluvchi omillar sifatida baholanadi.

Ushbu manbalarda importni almashtirishni hududiy sanoat siyosati bilan uyg'unlashtirish zarurligi qayd etiladi.

Osiyo mamlakatlari tajribasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarda importni almashtirishning yangi modeli — selektiv va texnologik yo'naltirilgan yondashuv ustuvor ekanligi ko'rsatiladi.

Janubiy Koreya va Xitoy tajribasini tahlil qilgan tadqiqotchilar importni to'liq cheklash emas, balki muhim strategik tarmoqlarda mahalliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash orqali barqaror natijalarga erishilganini ta'kidlaydi.

O'zbekiston iqtisodiyotiga oid ilmiy adabiyotlarda importni almashtirish masalasi asosan sanoatni modernizatsiya qilish va mahalliyashtirish dasturlari bilan bog'liq holda o'rganilgan.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida importni qisqartirish orqali tashqi savdo balansini yaxshilash va milliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashning ijobiy jihatlari yoritilgan.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda importni almashtirish siyosatining hududiy nomutanosibliklarni kuchaytirishi mumkinligi ham qayd etiladi. Sanoati rivojlangan mintaqalar tezroq natijalarga erishayotgan bir paytda, agrar hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasining yetishmasligi importni almashtirish jarayonini sekinlashtirishi mumkinligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Mintaqaviy rivojlanish bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar importni almashtirishning samaradorligi hududiy ixtisoslashuv darajasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi xomashyosini chuqur qayta ishlashga ixtisoslashgan hududlarda import o'rnini bosuvchi oziq-ovqat va to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish salohiyati yuqori ekanligi aniqlangan.

Shuningdek, logistika va transport infratuzilmasi rivojlangan hududlarda importni almashtirish jarayoni tezroq kechishi ilmiy manbalarda qayd etiladi.

Bu holat ichki bozorlarga chiqish imkoniyatlarining kengayishi va ishlab chiqarish xarajatlarining qisqarishi bilan izohlanadi.

So'nggi yillardagi tadqiqotlarda importni almashtirish siyosatini raqamlashtirish va innovatsiyalar bilan uyg'unlashtirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hududlararo tafovutlarni qisqartirish imkonini berishi ta'kidlanadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, importni almashtirish siyosati bir tomonlama proteksionistik chora sifatida emas, balki mintaqaviy rivojlanish, sanoat kooperatsiyasi va hududiy ixtisoslashuv bilan uyg'un holda amalga oshirilgandagina yuqori samara beradi. Aynan shu jihat mazkur maqolada O'zbekiston misolida chuqurroq tadqiq etishni taqozo etadi.

Metodologiya: Mazkur tadqiqot O'zbekistonda importni almashtirish jarayonining mintaqaviy xususiyatlarini aniqlash va baholashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks va tizimli yondashuv asosiy metodologik tamoyil sifatida qabul qilindi. Tadqiqotda importni almashtirish siyosatini faqat makroiqtisodiy ko'rsatkichlar doirasida emas, balki hududiy rivojlanish, sanoat tarkibi va infratuzilma farqlari nuqtayi nazaridan tahlil qilish maqsad qilib olindi. Shu sababli, metodologiya ko'p darajali tahlil mexanizmlariga tayangan holda shakllantirildi.

Tadqiqotning nazariy asosini importni almashtirish konsepsiyasi, mintaqaviy iqtisodiyot nazariyalari hamda hududiy ixtisoslashuv yondashuvlari tashkil etadi.

Ushbu nazariy yondashuvlar orqali import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishning hududlar kesimidagi farqlanish sabablari aniqlandi va ularning iqtisodiy mantiqi asoslab berildi.

Empirik tahlil jarayonida rasmiy statistik ma'lumotlardan keng foydalanildi.

Xususan, hududlar bo'yicha sanoat ishlab chiqarishi hajmi, import tarkibi, mahalliyashtirilgan mahsulotlar ulushi, bandlik ko'rsatkichlari hamda logistika infratuzilmasiga oid ma'lumotlar tahlil qilindi. Mazkur ma'lumotlar asosida mintaqalar kesimida importga qaramlik darajasi va importni almashtirish salohiyati baholandi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli muhim metod sifatida qo'llanildi. Ushbu usul orqali sanoatlashuv darajasi yuqori bo'lgan hududlar bilan agrar yo'nalishga ixtisoslashgan mintaqalarning importni almashtirishdagi natijalari solishtirildi.

Qiyosiy tahlil mintaqalar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash va ularning sabablarini ochib berish imkonini berdi.

Shuningdek, tizimli-tahliliy yondashuv yordamida importni almashtirish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Tabiiy-resurs salohiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasi, mehnat resurslari va logistika imkoniyatlari yagona tizim sifatida baholanib, ularning import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga qo'shgan hissasi tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar

O'zbekistonda importni almashtirish jarayonining mintaqaviy xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayon hududlarning iqtisodiy salohiyati, sanoat tuzilmasi va infratuzilma rivoji bilan bevosita bog'liq holda shakllanmoqda. Tadqiqot doirasida hududlar kesimida sanoat ishlab chiqarishi hajmi, import tarkibi va mahalliy ishlab chiqarish ulushining o'zgarishi tahlil qilinib, import o'rnini bosish imkoniyatlari baholandi.

Olib borilgan tahlillar natijalariga ko'ra, sanoatlashuv darajasi yuqori bo'lgan mintaqalarda importni almashtirish jarayoni nisbatan tez va barqaror kechmoqda.

Toshkent shahri va Toshkent viloyatida sanoat ishlab chiqarishining umumiy hududiy mahsulotdagi ulushi yuqori bo'lib, bu import qilinadigan sanoat mahsulotlarining muayyan qismini mahalliy ishlab chiqarish hisobidan qoplash imkonini bermoqda. Ayniqsa, elektrotexnika, qurilish materiallari va kimyo sanoati tarmoqlarida import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining izchil oshib borishi kuzatilmoqda.

Farg'ona vodiysi hududlarida importni almashtirish jarayoni ko'proq mehnat resurslariga tayanilgan holda amalga oshirilmoqda. Ushbu mintaqada aholi zichligining yuqoriligi va mehnat bozorining kengligi yengil sanoat va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, to'qimachilik va oziq-ovqat sanoati mahsulotlari bo'yicha importga qaramlik darajasi mazkur hududlarda sezilarli darajada qisqargan.

Resurslarga boy hududlar — Navoiy, Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida importni almashtirish jarayoni asosan tabiiy-resurs omillariga tayangan holda shakllanmoqda. Ushbu hududlarda energetika, qurilish materiallari va kimyo sanoati tarmoqlari yetakchi o'rinni egallab, import qilinadigan xomashyo va yarim tayyor mahsulotlarning muayyan qismini mahalliy ishlab chiqarish bilan almashtirish imkoniyatlari kengaygan. Natijada, sanoat ishlab chiqarish hajmining o'sishi bilan bir qatorda, hududiy iqtisodiyotning barqarorligi mustahkamlanmoqda.

Agrar yo'nalishga ixtisoslashgan mintaqalarda esa importni almashtirish jarayoni nisbatan sekinroq kechayotgani aniqlandi. Surxondaryo, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida import o'rnini bosish asosan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash orqali amalga oshirilmoqda.

Meva-sabzavot, konserva va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining oshishi ushbu hududlarda importga bo'lgan ehtiyojni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Biroq sanoat infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi importni keng ko'lamda almashtirish imkoniyatlarini cheklab qolmoqda.

Logistika va transport infratuzilmasi rivojlangan hududlarda importni almashtirish samaradorligi yuqoriroq ekanligi tahlil natijalarida yaqqol namoyon bo'ldi. Ichki bozorlar va iste'mol markazlariga yaqinlik ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib, mahalliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirmoqda. Aksincha, chekka hududlarda transport xarajatlarining yuqoriligi import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini pasaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, importni almashtirish jarayoni hududlar kesimida notekis kechayotgan bo'lsa-da, uning umumiy tendensiyasi ijobiy yo'nalishda shakllanmoqda.

Mahalliyashtirish dasturlari va sanoat kooperatsiyasining kengayishi importga qaramlikni qisqartirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mintaqaviy tafovutlarni kamaytirish uchun importni almashtirish siyosatini hududiy xususiyatlar asosida differensiallashtirish zarurati mavjud.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar O'zbekistonda importni almashtirish jarayoni mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim omili ekanligini ko'rsatadi.

Hududlarning nisbiy ustunliklariga tayangan holda olib borilgan importni almashtirish siyosati nafaqat ichki bozorni mahalliy mahsulotlar bilan to‘ldirishga, balki hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga ham xizmat qilmoqda.

1-jadval

O‘zbekistonda importni almashtirish jarayonining mintaqaviy ko‘rsatkichlari (2019–2024-yillar bo‘yicha umumlashtirilgan baho)

Mintaqalar guruhi	Yetakchi hududlar	Sanoat ishlab chiqarishining hududiy ulushi, %	Import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ulushi, %	Asosiy importni almashtiruvchi tarmoqlar	Import ulushining qisqarishi, %	Cheklovchi omillar
Sanoatlashgan hududlar	Toshkent sh., Toshkent vil.	35–38	40–45	Elektrotexnika, kimyo, qurilish materiallari	20–25	Ishchi kuchi narxining oshishi
Mehnat resurslariga boy hududlar	Andijon, Farg‘ona, Namangan	18–20	30–35	To‘qimachilik, oziq-ovqat sanoati	15–20	Texnologik yangilanishning sekinligi
Resurslarga boy hududlar	Navoiy, Qashqadaryo, Buxoro	22–25	35–40	Qurilish materiallari, energetika, kimyo	18–22	Tayyor mahsulot ishlab chiqarish ulushining pastligi
Agrar hududlar	Surxondaryo, Jizzax, Sirdaryo	10–12	20–25	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash	10–12	Sanoat infratuzilmasining yetishmasligi
Logistika rivojlangan hududlar	Toshkent sh., Farg‘ona vodiysi	—	60–65 (ichki bozorda)	Kooperatsiyalashgan sanoat tarmoqlari	25–30	—
Chekka hududlar	Qoraqalpog‘iston, tog‘li hududlar	6–8	15–18	Oziq-ovqat, mahalliy qurilish mahsulotlari	5–8	Transport xarajatlarining yuqoriligi

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Markaziy bankning 2019–2024-yillardagi tahliliy hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Tadqiqotda hududiy ixtisoslashuvni aniqlash uchun deskriptiv-statistik usullardan foydalanildi. Ushbu usullar orqali mintaqalarda ustuvor sanoat tarmoqlari va importni almashtirish uchun istiqbolli yo‘nalishlar aniqlab berildi. Natijalar jadval va tahliliy xulosalar ko‘rinishida umumlashtirildi.

Bundan tashqari, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili metodidan foydalanildi. Importni almashtirish va mahalliyashtirishga oid davlat dasturlari, sanoatni rivojlantirishga qaratilgan strategik hujjatlar hamda hududiy rivojlanish dasturlari o‘rganilib, ularning mintaqaviy siyosatga ta’siri baholandi.

O'zbekistonda importni almashtirish jarayonining mintaqaviy xususiyatlarini statistik ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda ichki ishlab chiqarish hajmining oshishi importga bo'lgan umumiy qaramlikni bosqichma-bosqich qisqartirib bormoqda.

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat sanoat ishlab chiqarishining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 2018–2024-yillar davomida o'rtacha 26–28 foizdan 32–34 foizgacha oshgan.

Ushbu o'sish import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liqdir.

Hududlar kesimida olib borilgan statistik tahlil natijalari importni almashtirish jarayonida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Toshkent shahri va Toshkent viloyati hissasiga mamlakat sanoat ishlab chiqarishining qariyb 35–38 foizi to'g'ri keladi. Mazkur hududlarda import qilinadigan elektrotexnika, qurilish materiallari va kimyo mahsulotlarining 40–45 foizi mahalliy ishlab chiqarish hisobidan qoplanayotgani kuzatiladi. Bu ko'rsatkich sanoat infratuzilmasining rivojlanganligi va logistika imkoniyatlarining kengligi bilan izohlanadi.

Farg'ona vodiysi hududlarida (Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlari) importni almashtirish jarayoni asosan mehnat talabchan tarmoqlarda namoyon bo'lmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ushbu mintaqalarda to'qimachilik va oziq-ovqat sanoati mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi so'nggi yillarda o'rtacha 1,4–1,6 barobarga oshgan. Natijada, yengil sanoat mahsulotlari bo'yicha import ulushi 30 foizdan 18–20 foizgacha qisqargan.

Resurslarga boy hududlar — Navoiy, Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida importni almashtirishning statistik natijalari asosan xomashyo va yarim tayyor mahsulotlar bo'yicha seziladi. Masalan, qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi ushbu hududlarda 2019–2024-yillar davomida o'rtacha 45–50 foizga oshgan bo'lib, import qilinadigan sement va metall konstruksiyalar ulushi 25–30 foizdan 15–18 foizgacha kamaygan. Bu ko'rsatkichlar hududiy sanoat klasterlarining shakllanayotganidan dalolat beradi.

Agrar hududlarda importni almashtirish jarayonining statistik ko'rsatkichlari nisbatan pastroq bo'lsa-da, ijobiy dinamikani namoyon etmoqda. Surxondaryo, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash ulushi yalpi ishlab chiqarish hajmida 2018-yildagi 18–20 foizdan 2024-yilga kelib 27–29 foizgacha oshgan. Ushbu o'sish natijasida konserva va oziq-ovqat mahsulotlari importi 10–12 foizga qisqargan.

Logistika infratuzilmasi rivojlangan hududlar bilan chekka mintaqalar o'rtasidagi farqlar statistik jihatdan yaqqol namoyon bo'ladi. Transport va logistika xarajatlari yuqori bo'lgan hududlarda import o'rnini bosuvchi mahsulotlarning tannarxi o'rtacha 12–15 foizga yuqori bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Aksincha, transport tarmoqlari rivojlangan hududlarda mahalliy mahsulotlarning ichki bozordagi ulushi 60–65 foizgacha yetgan.

Muhokama

O'zbekistonda importni almashtirish jarayonining mintaqaviy xususiyatlari bo'yicha olib borilgan tahlil va statistik natijalar ushbu siyosatning umumiy samaradorligi bilan bir qatorda, uning hududlar kesimidagi nomutanosib jihatlarini ham yaqqol namoyon etdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, importni almashtirish faqat umumrespublika darajasidagi choralar bilan emas, balki hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda amalga oshirilgandagina barqaror va uzoq muddatli samara beradi.

Tahlil natijalari sanoatlashuv darajasi yuqori bo'lgan hududlarda importni almashtirish siyosati tezroq va samaraliroq kechayotganini tasdiqlaydi. Bu holat ilmiy adabiyotlarda ta'kidlangan aglomeratsiya effektlari va ishlab chiqarish kooperatsiyasining ustunliklari bilan mos keladi. Bunday hududlarda infratuzilmaning rivojlanganligi, kapital va mehnat resurslarining nisbatan yuqori konsentratsiyasi import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni tezlashtiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, agrar yo'nalishga ixtisoslashgan va sanoat infratuzilmasi nisbatan sust rivojlangan mintaqalarda importni almashtirish jarayonining sekinlashuvi kuzatilmoqda. Ushbu holat importni almashtirish siyosatining barcha hududlar uchun bir xil instrumentlar asosida amalga oshirilishi yetarli samara bermasligini ko'rsatadi. Ilmiy jihatdan qaralganda, bunday mintaqalarda importni almashtirish qishloq xo'jaligi xomashyosini chuqur qayta ishlash, kichik sanoat zonalarini rivojlantirish va logistika imkoniyatlarini kengaytirish orqali qo'llab-quvvatlanishi lozim.

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat — importni almashtirish siyosatining qisqa muddatli va uzoq muddatli ta'sirlaridagi farqdir. Qisqa muddatda import o'rnini bosish ichki ishlab chiqarish hajmini oshirishi va tashqi savdo balansini yaxshilashi mumkin.

Biroq uzoq muddatda ushbu siyosat innovatsiyalar, texnologik yangilanish va raqobat muhitini rivojlantirish bilan uyg'unlashmasa, ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud. Bu jihat ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan hamohangdir.

Statistik tahlil natijalari logistika infratuzilmasining importni almashtirishdagi hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. Transport va logistika imkoniyatlari cheklangan hududlarda mahalliy mahsulotlarning tannarxi yuqoriligi ularning ichki bozorda raqobatbardoshligini pasaytiradi. Shu bois, importni almashtirish siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish hududiy infratuzilmani rivojlantirish bilan uzviy bog'liq ekanligi muhokama jarayonida asoslab berildi.

Shuningdek, importni almashtirish jarayonida davlatning roli masalasi ham muhim bahs mavzusi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash dastlabki bosqichlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, ushbu qo'llab-quvvatlash bozor mexanizmlari va xususiy sektor faolligi bilan muvozanatlashmagan taqdirda, resurslardan samarasiz foydalanish xavfi yuzaga kelishi mumkin.

Umuman olganda, muhokama natijalari O'zbekistonda importni almashtirish siyosatini hududiy ixtisoslashuv, sanoat kooperatsiyasi va infratuzilma rivoji bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish, importga qaramlikni kamaytirish va barqaror hududiy rivojlanishni ta'minlash uchun ilmiy va amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

Xulosa

O'zbekistonda importni almashtirish jarayonining mintaqaviy xususiyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ushbu siyosat mamlakat iqtisodiy rivojlanishida muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot natijalari import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish jarayoni hududlarning iqtisodiy salohiyati, sanoat tuzilmasi va infratuzilma rivoji bilan bevosita bog'liqligini tasdiqladi.

Tahlillar sanoatlashuv darajasi yuqori bo'lgan mintaqalarda importni almashtirish samaradorligi nisbatan yuqori ekanligini ko'rsatdi. Bunday hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasining rivojlanganligi, mehnat resurslari va logistika imkoniyatlarining kengligi importga qaramlikni qisqartirishda muhim rol o'ynamoqda. Aksincha, agrar yo'nalishga ixtisoslashgan va infratuzilma imkoniyatlari cheklangan hududlarda importni almashtirish jarayoni nisbatan sekin kechmoqda.

Tadqiqot natijalari importni almashtirish siyosatini yagona va universal mexanizm sifatida emas, balki hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda differensiallashtirilgan yondashuv asosida amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi. Hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirish, sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish va logistika infratuzilmasini takomillashtirish importni samarali almashtirishning asosiy shartlari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shuningdek, importni almashtirish siyosatining uzoq muddatli samaradorligini ta'minlash uchun innovatsiyalar va texnologik modernizatsiyaga alohida e'tibor qaratish lozim. Mahalliy ishlab chiqarishni faqat ichki bozor ehtiyojlarini qondirish bilan cheklab qo'ymasdan, uning eksport salohiyatini oshirish importni almashtirish jarayonini barqaror iqtisodiy o'sish omiliga aylantiradi.

Umuman olganda, importni almashtirish siyosatini mintaqaviy rivojlanish strategiyasi bilan uyg'unlashtirish O'zbekistonda iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2023). *Sanoatni rivojlantirish va mahalliyashtirish bo'yicha yillik hisobot*. Toshkent.
3. Davlat statistika qo'mitasi. (2024). *O'zbekiston hududlari bo'yicha sanoat ishlab chiqarishi va tashqi savdo ko'rsatkichlari*. Toshkent.
4. Markaziy bank. (2023). *Tashqi savdo va makroiqtisodiy barqarorlik bo'yicha tahliliy sharh*. Toshkent.
5. Abdug'aniyev, A.A. (2021). *Hududiy iqtisodiyot va sanoat siyosati*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
6. Ismoilov, B.X. (2020). Importni almashtirish siyosatining iqtisodiy xavfsizlikdagi o'rni. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 4(2), 45–54.
7. Karimov, D.S. (2022). Mintaqaviy rivojlanishda sanoat kooperatsiyasining ahamiyati. *O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi*, 6, 28–36.
8. Prebisch, R. (1950). *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York: United Nations.
9. Krueger, A.O. (1978). *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Liberalization Attempts and Consequences*. Cambridge, MA: Ballinger.
10. Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.

11. Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
12. World Bank. (2022). *Industrial Policy and Regional Development*. Washington, DC.
13. UNIDO. (2021). *Industrial Development Report: Industrialization in a Digital Age*. Vienna.
14. IMF. (2023). *Trade Policy and Economic Resilience*. Washington, DC.
15. Rodrik, D. (2004). Industrial policy for the twenty-first century. *Harvard University Working Paper*, No. 04-047.